

Semantično-pragmatični vidiki Dalmatinovega in Küzmičevega prevoda *Matejevega Evangelija*

Diana Košir

Znanstveno-raziskovalno središče Koper, Garibaldijska ulica 1,
SI 6000 Koper, diana.kosir@zrs-kp.si

V prispevku primerjam dva svetopisemska prevoda, Dalmatinov S. Matteusha Evangelij (*Biblia*, 1584) in Küzmičev Evangyliom Szvétoga Mátaja (*Nouvi Zákon*, 1771). Dalmatin je prevajal iz nemščine, Küzmič pa po grškem izvirniku. Prevoda evangelija sem ob prevajalskih predlogah primerjalno analizirala na semantični in pragmatični jezikovni ravni. Večinoma gre za dobesedno prevajanje, posamezne razlike se pojavijo zaradi prevajalčeve želje po poenotenju jezikovne norme, razlagi posamezne leksike in ilustrativnosti biblijskega sporočila.

Ključne besede: sveto pismo, biblijski prevod, Jurij Dalmatin, Števan Küzmič, semantika in pragmatika

This paper compares two Bible translations, Dalmatin's S. Matteusha Evangelij (*Biblia*, 1584) and Küzmič's Evangyliom Szvétoga Mátaja (*Nouvi Zákon*, 1771). Dalmatin translated from German, while Küzmič did so from the original Greek text. The translations of the Gospel are analyzed together with the translation proposals on semantic and pragmatic-linguistic levels. For the most part, the translations are literal. Some differences that occur are due to the translators' desire to standardize the linguistic norm, or to their different interpretations of individual lexicons and illustrativeness of the Biblical message.

Keywords: Bible, Bible translation, Jurij Dalmatin, Števan Küzmič, semantics and pragmatics

Veselite in radujte se, kajti vaše plačilo v nebesih je veliko.
(SSP, 2006, Mt 5,12)

Uvod

Protestantska prevodna biblijska tradicija na Slovenskem je postavila temelje slovenskega knjižnega jezika in ga dvignila na raven razvitih evropskih jezikov. Teolog Jurij Dalmatin (1547–1589) je prvi v celoti prevedel *Biblijo* (Wittenberg, 1584), pri tem pa je kljub poznavanju grščine in hebrejščine v tedanji osrednje-slovenski knjižni jezik prevajal po Lutrovem nemškem prevodu (opirajoč se na Trubarjev prevod Nove zaveze; tudi Trubar je prevajal po latinskem in nemškem prevodu). Dve stoletji pozneje je novozavezni del *Svetega pisma* za Prekmurce kot prvi prevedel tudi pastor Števan Küzmič (1723–1779). *Nouvi Zákon* (1771)

je prvi prevod v slovenščino iz izvirnega bibličnega jezika *Nove zaveze*, tj. stare grščine, ob poznavanju madžarskih, kajkavskih in osrednjeslovenskih predlog. Z njim se je normiral prekmurski knjižni jezik in velja za pravo zakladnico prekmurske leksike in jezikovnih posebnosti (Jesenšek 2018: 92). Küzmič je prevedel tudi nekatera starozavezna besedila, ki jih je objavil v dodatku k *Novemu Zakonu* na petih straneh (*Ništere z-Sztaroga Zakona vo vzete Epistole*), a so ostale v rokopisu (Jesenšek 2018: 104). Poznal je protestantske svetopisemske prevode iz 16. stoletja in obstajajo domneve, da se je pri nekaterih jezikovnih vprašanjih oprl tudi na Dalmatinov prevod.

Kakšen je bil status slovenščine v Dalmatinovem in Küzmičevem času? Z vidika sociolingvistike je na osrednjeslovenski jezik 16. stoletja močno vplivala nemščina kot deželni jezik in latinščina kot cerkveni in kulturni jezik. V panonskem okolju s prekmurskimi Slovenci pa je bila slovenščina že utrjena kot sporazumevalni pokrajinski jezik, ob uradovalnem jeziku latinščini in madžarščini s statusom deželnega jezika, znotraj Cerkve pa je kajkavsko versko knjižno izročilo za slovenske vernike nadomeščalo primanjkljaj besedil v materinščini (Jesenšek 2022: 69).

Oba prevajalca *Biblije* sta v jezikovnem oziru zasledovala protestantsko načelo splošne razumljivosti. Dalmatin je imel trdno izhodišče v Trubarjevem prevodu *Novega testamenta*, ob tem se je opiral tudi na Bohoriča in delo drugih sodobnikov ter nenazadnje na komisijske revizije prevoda *Biblije*, kar je vplivalo na višjo in bolj poenoteno jezikovno normo z manj dvojnic in narečnih izrazov (Orel 2016: 391). Küzmič pa naj bi imel jezikovno osnovo v izgubljenem delu *Agenda Vandalica* in v obsežni *Martjanski pesmarici*. Jezik obeh ima za osnovo živo ljudsko govorico, pri čemer pa gre za preseganje narečnih značilnosti v besedju, skladnji in slogu z namenom zavestnega oblikovanja nadnarečne norme, rezultat katere je »urejen knjižni sestav« (Jesenšek 2022: 56). Z vidika statusa slovenščine kot cerkvenega jezika sta Dalmatin (za predhodnikom Trubarjem) in Küzmič s svojima svetopisemskima prevodoma postavila normo osrednjeslovenskemu oz. prekmurskemu knjižnemu jeziku in ju hkrati povzdignila na najvišjo družbeno raven (Jesenšek 2022: 66). Jesenšek ob primerjavi Trubarjevega in Küzmičevega svetopisemskega prevoda z vidika normiranja slovenskega knjižnega jezika ugotavlja, da sta oba presegla odvisnost od tujejezikovnih predlog in sta (zlasti skladenjsko) povsem neodvisna in izvirno slovenska (Jesenšek 2022: 69–70). Zanima me, ali se slednje odraža tudi na semantično-pragmatični ravni v izbranem evangeliju.

Metodologija

Obstajajo različne teorije prevajanja *Biblije*, ki navadno razlikujejo med dvema prevajalskima strategijama oz. stiloma: dobesednim (angl. *literal*, »word-for-word«, *formal equivalence*, *form-oriented*) in svobodnim prevajanjem (angl. *idiomatic*, »sense-for-sense«, *dynamic equivalence*, *content-oriented*) (Ožbot 2006: 24, Greenstein 2020: 86–88).

Prevajalci *Biblije*, ki zagovarjajo dobesedni način, ga argumentirajo tudi z ohranitvijo stila (ponavljanje, aluzija), svobodni prevajalski stil pa je usmerjen na semantične odtenke in isto besedo v izvirnem jeziku prevaja upoštevajoč vsebino in pomen (npr. hebr. *bayit* se angl. dobesedno prevaja kot *house* (in ima vsaj tri različne pomeni) oz. dinamično kot *family*, *temple*, *palace*, *dynasty* (Greenstein 2020: 87)).

Pri opazovanju prevajalske »strategije« pri Dalmatinu in Küzmiču imam pred seboj obe prevajalski predlogi (Luther 1535; grški izvirnik, izdaja 1881), s tem da bom Dalmatinov prevod vzporejala še s Trubarjevim, ob tem pa bom sledila še slovenskemu standardnemu prevodu (SSP 2006).

V izbranem Dalmatinovem in Küzmičevem gradivu me zanimata semantična in pragmatična raven, pri čemer bo poudarek na leksiki, obliko-skladenjskih izraznih sredstvih in naklonskosti kot prvinah v vlogi modifikacije intenzitete jezika (Mikolič 2020). V okviru semantične analize se bom ukvarjala s pomen-sko razlikovalno leksiko, npr. z dvojnično rabo in frekvenco rabe dvojnic pri posameznem prevajalcu glede na sočasno knjižnojezikovno izročilo, pri čemer se bom oprla na zgodovinske jezikovne vire, kot sta slovarja *Besedje slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja* (Ahačič idr. 2011, 2014) in *Slovar stare knjižne prekmurščine* (Novak 2006, 2014), pa tudi *Rječnik hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika* (Barac-Grum idr. 1984). Z vidika jezikovne pragmatike pa bom opazovala naklonskost (modalnost) jezika, ki se kaže skozi rabo naklonskih glagolov in drugih jezikovnih sredstev v naklonski vlogi, ki modificirajo intenziteto zapisanega besedila in preko katerih se najočitneje uresničuje odnos pisca do ubesedene predmetnosti oz. do naslovnika (Mikolič 2020). Kljub pričakovani zvestobi prevajalski predlogi oz. izvirniku bom pozorna na mesta, ki bi lahko kazala na prevajalčev svoboden poseg v besedilo z jezikovno izbiro, ki v besedilu učinkuje kot krepitev oz. šibitev sporočila. Pozorna bom na rabo t. i. besednih krepilcev in šibilcev intenzitete in z vidika intenzitete notranje modificiranih ter priložnostno modificiranih besed. V vlogi besednih krepilcev ali šibilcev so medmeti, (stopnjevani) naklonski glagoli in drugi naklonski izrazi, performativi, glagoli rekanja, mišljenja in psihičnih stanj, členki in členkovni izrazi, (stopnjevani) prislovi in prislovni izrazi, (stopnjevani) pridevniki, nekateri samostalniki in samostalniški ter pridevniški zaimki. V vlogi krepitve

intenzitete so lahko kot priložnostno modificirano besedišče tudi pomenski prenos (metafore, metonimije), okrasni pridevki in druga pesniška sredstva (tropi) na višji skladenjski ravni, ki kažejo na vrednotenjsko razmerje sporočevalca do upovedene predmetnosti ali/in naslovnika (Mikolič 2020: 56–57, 60–61).

Semantično-pragmatična analiza svetopisemskih prevodov

Začnem lahko s splošno priznano ugotovitvijo, da pri obeh prevajalcih v besedilu najdemo pomenske dvojnice. Zanima me, ali gre pri podvajanju besedišča za težnjo po normiranju jezika (v knjižnojezikovnem izročilu prevladujoč domač / tuj izraz oz. vpliv narečnega jezika), je prevajalska izbira odraz približevanja oz. odmikanja od prevajalske predloge in v primeru slednjega, ali lahko z vidika jezikovne pragmatike opazujem odmike od predloge kot mesta, kjer se prevajalec čustveno razodeva (kaže odnos do upovedene predmetnosti, tj. biblijskega izročila, ali do naslovnika) oz. želi namerno učinkovati na naslovnika.

Besedje

(1) V evangeliju se devetkrat pojavi beseda *glas* oz. njena sopomenka.

Preglednica 1: Pojavitve leksema *glas* in njegovih sopomenk v izvirnikih in prevodih.

	Dalmatin, Biblia, 1584 (iz nemške predloge)	Küzmič, Nouvi Zákon, 1771 (iz grškega izvirnika)
Mt 2,18	Na Gorrah še je enu krizhanje flifhalu (nem. ein Geschrei 'krik, kričanje, hrup'; Trubar: <i>šhtima</i>)	Gláfz je vRámi šzilfani (gr. φωνή 'glas, zvok, hrup')
Mt 3,3	Ena šhtima eniga Predigarja je v'Pufzhavi (nem. eine Stimme 'glas, zvok'; Trubar: <i>ena vpyeča šhtima</i>)	Gláfz kricsécsega vu pűfcsávi (gr. φωνή 'glas, zvok, hrup')
Mt 3,17	ena šhtima is Nebes doli (nem. eine Stimme 'glas, zvok'; Trubar: <i>ena šhtima od nebes</i>)	gláfz znebéfz (gr. φωνή 'glas, zvok, hrup')
Mt 4,24	Inu od njega je glas fhál po vfej Syrerlki desheli (nem. Gerücht 'glas, govorica'; Trubar: <i>nega ime</i>)	I vö je zifao gláfz nyegov vu vfzo Sirio (gr. ἄκοή 'glas, vest, govorica')

	Dalmatin, <i>Biblia</i>, 1584 (iz nemške predloge)	Küzmič, <i>Nouvi Zákon</i>, 1771 (iz grškega izvirnika)
Mt 9,26	Inu leta glas fe je resglafsil po vfej teifti desheli. (nem. Gerücht 'glas, govorica'; Trubar: <i>ta glafs</i>)	I vö je razifão té gláfz po vfzoy onoj zemli. (gr. φήμη 'glas, govorica, vest, sloves')
Mt 14,1	V Témiftim zhaľsu je glas od Iesufa priľhál pred Erodeshä Tetrarha. (nem. Gerücht 'glas, govorica'; Trubar: <i>ta glafs</i>)	Vu onom vrejmeni csüo je Herodes Strták gláfz od Jezufa. (gr. ἀκοή 'glas, vest, govorica')
Mt 17,5	Inu pole, ena fhtima is oblaka je djala: Leta je moj lubesnivi Syn ... (nem. eine Stimme 'glas, zvok'; Trubar: <i>ena fhtima od nebes</i>)	i ovo gláfz zobláka erkoucsi: ete je moj ľübléni Szin ... (gr. φωνή 'glas, zvok, hrup')
Mt 24,6	Vy bote ľlľfhali vojľkovanje, inu glas od vojľkovanja ... (nem. Geschrei 'kričanje'; Trubar: <i>glafsue</i>)	Bodete pa csüli boje i bojouv gláfzi (gr. ἀκοὺς πολέμων 'vesti o vojnah')
Mt 25,6	Ob polnozhi pak je en fhraj vľtal (nem. Geschrei 'kričanje'; Trubar: <i>en fhrai</i>)	Opou noucsi je pa kricsanye poľztanolo (gr. κραυγή 'kričanje, hrup, jok')

Iz izpisanih primerov vidimo, da se v izvirnem grškem besedilu *Nove zaveze* v evangeliju po Mateju (gr. *κατα Μαθαίον*) za besedo, ki v širšem smislu pomeni zvočno, glasovno sporočilo oz. dejanje, pojavijo štirje izrazi: *φωνή* (= glas, zvok, hrup), *φήμη* (= glas, govorica, sloves; vest, informacija, ki se širi med ljudmi), *ἀκοή* in njena oblika *ἀκοὰς* (= glas, vest, govorica) in *κραυγή* (= kričanje, hrup, jok).

Beseda *φωνή* je v nemškem prevodu v treh primerih, ko gre za oglašanje Boga z nebes oz. glas preroka v puščavi (ki je Božji sel), prevedena kot *eine Stimme*, pri Dalmatinu (in Trubarju) pa *ena fhtima*. V primeru, ko se beseda nanaša na trpeče zvoke, krike ob poboju otrok (Mt 2,18), oz. na radostne vzklike ob prihodu ženina (Mt 25,6), je v nemškem prevodu rabljen izraz *ein Geschrei* (= hrup, krik, kričanje), ki še natančneje, ekspresivno označi naravo hrupa. S to besedo je Luther prevedel tudi glasove, ki pričajo o vojni. Dalmatin v prvem primeru uporabi izraz *enu krizhanje* (odmik od Trubarja), v drugem nemški kalk *en fhraj*, v tretjem, ko gre za novice o vojni, pa *glas* (pri Trubarju mn. *glafsue*). Raba nemških kalkov *šraj* in *štima* pri piscih 16. stoletja potrjuje njihovo razširjenost v rabi tudi ob domačih ustreznica, ob tem da je *glas* pri Dalmatinu rabljen v kontekstu, ko pomeni 'novico, vest, govorico, sloves' (v gr. izvirniku sta to izraza *φήμη* in *ἀκοή*, v nemščino prevedena z *Gerücht*).

Küzmič je v osmih primerih uporabil besedo *gláfz* kljub drugačnemu izvirniku, ki jo je, kot kaže, razumel kot primerno za vse omenjene kontekste rabe in hkrati dovolj privzdignjeno, ob upoštevanju tega, da se sicer v *Nouvem Zákonu* (1771) pojavita tudi izraza *gucs* in *gúcsanye* za govorjenje (prim. za *nyidva vífzokoga gucsa i pífzanya volo*) in z vsaj eno pojavitvijo celo kalk *ftima* (prim. *Eti edno ftimo májo*); v zadnjem primeru (Mt 25,6) pa se prevaja skladno z izvirnikom kot *kricsanye*.

Dalmatin se je v vseh primerih držal nemške predloge (prevajal je bodisi s kalkom bodisi z domačim izrazom glas, upoštevajoč kontekst), nekaj več svobode pa je pri prevodu nem. *Geschrei*, kjer gre tudi za tri različne kontekste, ki jih je Dalmatin prepoznal: ekspresivni pomen izraza *kričanje* (odmik od Trubarjevega bolj nevtralnega: *štima*) nasproti kalku *šraj* in domačemu izrazu *glas* (v pomenu poročila o vojnah).

(2) Biblijska terminologija in nemški vpliv

Pri obeh prevajalcih najdemo za krščanske termine, ki v domačem narečnem jeziku zaradi specifične biblijske rabe niso obstajali, nemške jezikovne izposojenke. Tako denimo za poimenovanje verskih skupnosti, kot so farizeji (nem. *Phariseer*) in saduceji (nem. *Saduceer*), beremo *veliku Fariseerjeu inu Sadduceerjeu* (JD, 1584) in *vnouge zfarizeufov i zSzadduczeufov* (ŠK, 1771). V 16. stoletju so se v procesu jezikovne izposoje pri pislih oblikovale številne različice, npr. *farizear*, *farizeer*, *farizej*, *farizejer*, *farizer*, *farizeus* in *saducear*, *saduceer*, *saducei*, *saducej*, *saducejer*, *saducer* in nadalje iz njih nastale tvorjenke (Legan Ravnika 2012: 140–141). Med prekmurskimi starimi besedili le pri Küzmiču najdemo izraza *farizéuš* in *saducéuš* (tudi kajkavsko -> *farizeuš*, *farizeuš*). Različne variante prevzetih izrazov kažejo na neustaljenost norme in še močan narečni vpliv.

Prevajalci so lažje prevedli izraze, ki so bili ustaljeni v vsakdanji govorici. Sem sodijo na primer poimenovanja oseb v različnih sorodstvenih razmerjih.

(3) Poimenovanja za sorodstvena razmerja

Sakaj jeft fim prífhàl **Zhloveka** resdvojiti supèr svojga **Ozheta**, inu Hzher supèr svojo Mater, inu ***Nevefto** supèr svojo ***Tafzho**, inu tiga Zhloveka sovrashniki bodo njegova laftna **dru-shina**. (JD, *Biblia*, 1584, Mt 10,35–36)

Ár fizam prífao odlocsávat **csloveka**, *tou je*, *fziná* prouti **ocsi** fzvojemi, i csér prouti materi fzvojoj, i **fzneho** prouti **fzvekrvi** fzvojoj. I nepriátelje csloveka bodo ti **dományi** nyegovi. (ŠK, *Nouvi Zákon*, 1771, Mt 10,35–36)

Dalmatin je sledil predlogi (nem. *den Menschen*) in je zapisal besedo *Zhlovek* v pomenu 'potomec, sin', prav tako Küzmič, pri katerem pa na tem mestu stoji deiktični izraz (podčrtano), ki se nanaša na predhodni leksem in uvaja njegovo

pojasnilo (*tou je, fziná*). Gre za Küzmičevo prosto odločitev in pragmatični »poseg« v besedilo, kjer se je prevajalec odločil bralcem pojasniti pomen besede v danem kontekstu. Za množinsko obliko, ki pomeni 'potomce', pri Dalmatinu zasledimo tudi *otroci* in *Boshji otroci*, pri Küzmiču pa *otroczi* ali moško obliko *fzinovje* oz. *Bo'zi fzinovje*.

V pomenu 'snaha' se pri piscih 16. stoletja rabi izraz *nevesta* (pri Trubarju tudi *sneha*), ki v tem pomenu še danes ostaja v rabi npr. v primorski narečni skupini (Škofic 2011). V starem prekmurskem besedju obstajata dve alomorfni različici s pomenom 'snaha', tj. *snéha* ali *snéja*, v *Nouvem Zákonu* se pojavlja *fzneha*; danes v Prekmurju v rabi ostaja *sneja*, v vzhodnoštajerskem govoru pa *sneha* ob *snaha* (Škofic 2011).

V odnosu sinove neveste do njegove matere prav tako opazimo različna poimenovanja. Pri Dalmatinu je ustaljen izraz *Tafzha*, pri Küzmiču pa *fzvekrva* (ob sopomenski ustreznici *punicza*; v starem prekmurskem besedju se razen pri njem rabi *punica*). Izraz *svekrva* se danes sliši ob hrvaški meji (v Istri, Beli krajini in Prekmurju, kjer sicer prevladuje v rabi *punica*, ta pa se pojavi samo še v Beli krajini (Škofic 2011)). Oba izraza najdemo tudi v kajkavščini.

Zanimiva je še primerjava med samostalnikom *drushina* pri Dalmatinu in posamostaljenim pridevnikom *dományi* pri Küzmiču, pri čemer v stari prekmurščini obstaja tudi beseda *drūžina* v pomenu 'služabniki, služinčad'.

(4) Širjenje domačega besedišča z narečnimi prvinami

Preglednica 2: Pojavitve leksema streha in njene sopomenske različice.

	Dalmatin, Biblia, 1584 (iz nemške predloge)	Küzmič, Nouvi Zákon, 1771 (iz grškega izvirnika)
Mt 8,8	GOSPVD. Ieft nefim vrejden, de ti greft pod mojo ftrého ... (nem. Dach 'streha'; Trubar: pod muio ftreiho)	Gofzpodne, nej fzam vrejden; ka bi pod mojo fztreho fou ... (gr. στέγη 'streha, krov')
Mt 10,27	Kar jeft vam pravim v'temmi, tu vy pravite na fvitlobi, inu kar vy na uhu flifhite, tu predigujete na Strehab . (nem. Dächern)	Ka vám velim vu kmiczi, tou ví pravte vu fzvetlofzti: i ka vu vūhou csūjete; prejdgajte na hi'znom pokrivi . (gr. δωμάτων 'streha, vrh hiše z ravno streho')
Mt 24,17	Inu kateri je na Strèhi , ta nehodi doli, de bi kej kaj is fvoje hifhe nefšèl (nem. Dach)	Kí je <i>pa</i> na hi'znom pokrivi doli naj nejde; ka bi kaj vzé zhi'ze fzvoje. (gr. δώματος 'streha, vrh hiše z ravno streho')

Pri Dalmatinu (in piscih 16. stol.) je ustaljena raba leksema *Streha*, pri Kūzmiču pa se v tem pomenu pojavljata izraza *ŷtreha* ali *hi'zni pokriv* (pridevnik *hižni* tudi v kajkavskem narečju).

V izvirnem grškem besedilu Matejevega evangelija se v povezavi s streho pojavita dva izraza, *στέγη* (= streha) in oblike besede *δῶμα* (= streha, zgornji del hiše), pri čemer gre v prvem pomenu lahko za metonimičen pomenski prenos (streha za hišo), v drugem in tretjem pa za dejanski pomen. Luther in po njem Dalmatin v svojih prevodih uporabita enoten izraz nem. *Dach* oz. slov. *ŷtréha*, ki je ustaljen v rabi piscev 16. stoletja, Kūzmič pa sledi izvirniku in obliko besede *στέγη* prevede kot *ŷtreha*, *δῶμα* pa kot *hi'zni pokriv*. Sicer se v *Nouvem Zákonu* (1771) sopomensko rabita obe varianti, kar bi lahko kazalo na narečni vpliv sosednje kajkavščine.

Oblikoslovno-skladenjska ravnina

(1) Modalna glagola *imeti* in *hoteti* v zvezi z nedoločnikom

Pri Dalmatinu se (različno od Trubarja) poleg velelnika v enaki funkciji pogosto rabi sopomenska zveza pomožnega glagola *imeti* in nedoločnika, kot kaže spodnji zgled. Merše (2009: 64) ob primerjavi z Luthrovim prevodom ugotavlja, da je ta opisna skladenjska izrazna različica velelnega naklona kalkirana in je bila kasneje opuščena. Pri Kūzmiču na tem mestu stoji velelnik.

Ti **imafh** Boga tvojga GOSPVDA **moliti**, inu njemu ŷamimu **flushiti**. (JD, 1584, Mt 4,10)

Gofzpodnoga Bogá tvojega **moli** i nyemi ŷzamomi **fzlü'zi**. (ŠK, 1771, Mt 4,10)

Primeri z glagolom *hoteti*.

(a)

GOSPVDA, aku **hozhefh**, taku ti mene dobru morefh ozhiťtiti. Inu Iesus je stegnil fvojo roko, ŷe ga je doteknil, inu je djal: lest **hozhem**, bodi ozhiťzhen. Inu sdajci je on zhiť poťtal od fvoih Gob. (JD, 1584, Mt 8,2–3)

Gofzpodne, csi **ŷcsés**, mores me ocsiťztiti. I vö vtégnovŷi rokou, dotekno fze ga je Jezus, erkoucsi: **ŷcsém** ocsiťzti fze. I preczi je ocsiťcsena goba nyegova. (ŠK, 1771)

(b)

HERR, mein Knecht liegt zu Hause und ist gichtbrüchig und hat große Qual. Jesus sprach zu ihm: Ich **will kommen** und ihn gesund machen. (1535, Mt 8,6–7)

GOSPVDA, moj Slushabnik leshy doma od Boshjiga shlaka vdarjen, inu ima velike beteshe. Iesus je rekál k'njemu: Ieť **hozhem priti** inu njega **osdraviti**. (JD, 1584)

Gofzpodne, fzlüga moj le'zi vhi'zi mojoj 'zlakom vdárjeni, i jáko fze mantrá. I velí nyemi Jezus: jaľz **bom fou**, i **zvrácsim** ga. (ŠK, 1771)

(c)

Und er sprach zu ihnen: **Folget** mir nach; ich **will** euch zu Menschenfischern **machen!** (1535, Mt 4,19)

Inu on je k'nyma rekal: **Hodita** sa mano, inu jeft **hozhem** vaju **fturiti**, de bota Ribizha téh zhlovékou. (JD, 1584)

I velí nyima: **nafzledüjta** me, i **vcfinim** váj lüdi ríbicsa. (ŠK, 1771)

V prvem primeru se pri Dalmatinu in Küzmiču pojavi oblika glagola *hoteti* v svojem osnovnem pomenu. V drugem in tretjem primeru pri Dalmatinu (in tudi Trubarju pred njim) opazimo rabo modalnega glagola *hoteti* v zvezi z nedoločnikom v pomenu prihodnjega dejanja. V Luthrovem prevodu je v vseh treh primerih rabljena oblika glagola nem. *wollen* (pomeni 'želeči', 'hoteti', v tretjem kontekstu izraža namero), kar kaže na to, da gre tudi tu za nemški kalk. Na teh mestih Küzmič uporabi opisni prihodnjih (*bom fou*) oz. sedanjik v funkciji prihodnjika (*vcfinim*, *zvrácsim*).

Dalmatin za izražanje zapovedi oz. prepovedi poleg (zanikanega) velelnika rabi zvezo *imeti* + nedoločnik najpogosteje v 2. osebi ed./mn. Takšno nagovarjanje je zelo neposredno in z vidika intenzitete okrepi sporočilo, hkrati izraža poudarjeno mero nujnosti dejanja (*imaš = moraš* storiti). Prihodnost je neenotno izražena bodisi z opisnim prihodnjikom, dovršnim sedanjikom v funkciji prihodnjika ali zvezo *hoteti* + nedoločnik. Raba naklonskega glagola v zvezi z nedoločnikom namesto drugih dveh oblik je večpomenska, saj prihodnjemu dejanju doda človeški faktor, ki kaže na notranjo motivacijo, voljo in željo osebká, da dejanje uresniči (pragmatična funkcija). Tudi Merše (2009: 53–54) o obeh prikazanih nedoločniških zvezah meni, da gre pogosto za premišljeno odločeno rabo, prednost zveze naklonskega glagola z nedoločnikom pa je prav njena dvonamenskost.

(2) Stalnost besednih zvez in biblijski frazem

Za biblijski slog so značilne stalne besedne zveze oz. frazemi. Posebej stavčni frazemi, ki že z vidika ustaljenosti in ponavljanja ustvarjajo močno sporočilo (ponavljanje kot »mantra« z učinkom večje zapomnljivosti), kot takšni delujejo v smeri krepitve intenzitete jezika, ekspresivnost posameznih sestavin znotraj frazema pri tem lahko dodatno pomensko okrepi sporočilo. Takšen je biblijski frazem »(tam) bo jok in škripanje z zobmi«, ki se samo v Matejevem evangeliju pojavi šestkrat (v celotni Bibliji pa osemkrat).¹

V izvirniku se frazem glasi *ἐκεῖ ἔσται ὁ κλαυθμὸς καὶ ὁ βρυγμὸς τῶν ὀδόντων* in tudi v Lutrovem prevodu ima stalno obliko *da wird sein Heulen*

¹ Na mestih Mt 8,12; Mt 13,42; Mt 13,50; Mt 22,13; Mt 24,51; Mt 25,30.

und Zähneklappen. Dalmatin nima stalnosti besedne zveze, ki se realizira v več različicah: *ondi bo jokanje inu fhkripanje sob*, *ondi bo jokanje inu klep(e)tanje sob* in *ondi bode jok inu klepetanje téh sob* (med pisci v 16. stoletju sicer v rabi prevladuje izraz *škripanje* pred besedo *klep(e)tanje*, ki je nemški kalk). Pri Küzmiču se na opazovanih mestih dosledno pojavi frazem *tam bode joukanye i zobno skrípanye*, pri čemer se v besedotvornem oziru, s pridevniško tvorbo *zobno*, ki stoji v vlogi levega osebkovega prilastka, odmakne od izvirne predloge (pridevnik najdemo še v delu Mikloša Küzmiča iz l. 1783).

Izrazi intenzitete

(1) Pomenske šibitve sporočila

Razlika se pojavi v ubeseditvi nekaterih sporočil, napovedi, ki z moralno-etičnega vidika delujejo kruto ali celo krvoločno. V izvirniku piše:

παράδωσει δὲ ἀδελφὸς ἀδελφὸν εἰς θάνατον καὶ πατήρ τέκνον, καὶ ἐπαναστήσονται τέκνα ἐπὶ γονέας **καὶ θανατώσουσιν αὐτούς**. (Mt 10,21)

Označeni del v grščini pomeni »in jih bodo ubili«. Küzmič sledi predlogi in prevede kot:

Dá pa brat brata na fzmrt, i ocza fziná: i prouti fztáno fzinovje roditelom *fzvojm*, i **vmorijo je**. (ŠK, 1771, Mt 10,21)

Prevod v nemščino pa se glasi: »... und **ihnen zum Tode helfen**.« (Luther 1535), kar bi pomenilo »in jim bodo pomagali k smrti«. Pri Luthru se torej z vidika intenzitete pojavi šibitev, ko je ekspliciten glagol zamenjan s formulacijo s pomožnim glagolom *pomagati* (nem. *helfen*), ki delovalniku odvzame negativni nabo, saj v svojem prvotnem pomenu nosi pozitivno konotacijo. Luthru sledi Dalmatin (kot tudi Trubar), pri katerem beremo:

Onu bo pak en Brat drusiga v'fmèrt isdajal, inu Ozha Synu, inu Otroci bodo gori vftajali supàr fvoje Staril'he, inu **nym k'fmèrti pomagali**. (JD, 1584, Mt 10,21)

Posrednost opazimo tudi v SSP (2006), kjer beremo: »Otroci bodo vstajali zoper starše in jih izročali v smrt.«

(2) Akumulacija kot stilistično in pragmatično sredstvo

Za značilno obložen biblijski slog je značilno kopičenje oz. akumulacija besednih prvin, ki od biblijskega prevajalca zahteva jezikovno dovolj bogato besedišče. Poglejmo si označene pomensko sorodne izraze v predlogah in prevodih.

Grški izvirnik:

φωνὴ ἐν Ῥαμὰ ἠκούσθη, **κλαυθμὸς καὶ ὀδυνὴ μεγάλη**. Ῥαχὴλ κλαίουσα τὰ τέκνα αὐτῆς, καὶ οὐκ ἤθελεν παρακληθῆναι, ὅτι οὐκ εἰσίν. (Mt 2,18)

V Lutrovem prevodu zveni tako:

Auf dem Gebirge hat man **ein Geschrei** gehört, **viel Klagens, Weinens und Heulens**; Rahel beweinte ihre Kinder und wollte sich nicht trösten lassen, denn es war aus mit ihnen. (1535, Mt 2,18)

V izvirniku se je torej slišal 'glas', 'jok in veliko žalovanje', kar je v nemščini pomensko razširjeno na 'kričanje', 'veliko tarnanje, jok in hlipanje', kar ustvari še slikovitejši izraz globoke žalosti in trpljenja. Dalmatin je sledil nemški predlogi in se odmaknil od Trubarjevega prevoda z izvirnimi glagolniki:

Na Gorrah se je **enu krizhanje** flifhalu, **veliku klagovanja, plakanja inu jokanja**: Rahel se je plakala po fvoih Otrocih, inu se nej hotela puftiti trofhtati, sakaj nyh nej. (1584, Mt 2,18)

Med naštetimi glagolniki se pojavita ekspresivna izraza *krizhanje* in *klagovanja*, ki je kalk iz nem. *Klage* 'tarnanje, tožba' in je bil pri piscih 16. stoletja od vseh ostalih treh navedenih domačih izrazov najpogosteje rabljen. Prislov *veliku* enako kot v nemščini stoji pred naštevanjem in krepi pomen vseh treh besed.

Küzmič pa je biblično vrstico prevedel tako:

Gláfz je vRámi fzlifani, **placs i jocs i czvil vnougi**. Rachel je joukala fzvoje Sziní, i nej fze je fteila obefzeliti *záto*; kaj ji je nej bilou. (1771, Mt 2,18)

Küzmič pri naštevanju v prvi povedi ni sledil grškemu izvirniku, pač pa je razširil besedišče ob ponovljenem prirednem vezniku 'in'. Za razliko od Dalmatina Küzmič prevaja s samostalniki (čeprav v celotnem prevodu najdemo tudi glagolnike, npr. *joukanye*, pri drugih prekmurskih piscih v njegovem času tudi *plakanye*). Ob sopomenkah *placs* in *jocs* (v rabi sta prisotni tudi pri drugih piscih) se pa le pri njem in zgolj na tem mestu pojavi še ekspresivni izraz *czvil* (= stok). Na koncu naštevanja stoji pridevnik *vnougi* (= mnog, številen), ki nastopa v vlogi desnega osebkovega prilastka (enaka skladnja v izvirniku).

V navedenem primeru sta z vidika intenzitete oba prevajalca okrepila sporočilo z naštevanjem izrazov, povezanih s trpljenjem, Küzmič se je pri tem celo odmaknil od prevajalske predloge, oba pa sta to storila tako, da sta širila domače besedišče s tujejezičnimi oz. narečnimi vplivi, da bi ohranila čustveno izraznost sporočila.

Navajam še en primer akumulacije, kjer pa opazimo nekoliko več prevajalčeve svobode. Citat »Veselite in radujte se, kajti vaše plačilo v nebesih je veliko.« (SSP, 2006, Mt 5,12) se v izvirniku glasi:

χαίρετε καὶ ἀγαλλιᾶσθε, ὅτι ὁ μισθὸς ὑμῶν πολὺς ἐν τοῖς οὐρανοῖς.

Küzmič je s ponovitvijo sopomenskega glagola v imperativu ostal zvest izvirniku:

Radujte fze ino fze vefzélte: kaj je vas nájem veliki vu nebéfzaj. (1771, Mt 5,12)

V Lutrovem prevodu podobno zveni tako:

Seid fröhlich und getrost; es wird euch im Himmel wohl belohnt werden. (1535, Mt 5,12)

Pri Dalmatinu (in pred njim Trubarju) opazimo svobodni odmik od predloge:

Bodite veffeli, inu od veffelá gori fkakajte: Sakaj vafh lon je velik v'Nebefsih. (1584, Mt 5,12)

V prevodu gre za stopnjevanje od glagola stanja do dinamičnega glagolskega dejanja, ki je razpoložensko označeno v prislovnem določilu. Z vidika intenzitete izstopa Dalmatinov prevod, ki je tokrat opravljen bolj »po duhu«. Kljub temu, da ne gre za slogovno najbolj prefinjeno rešitev, je verjetno zaradi ilustrativnosti in ekspresivnosti izraza ta imel močan učinek na naslovnik.

Zaključek

Biblijsko leksiko sem opazovala primerjalno z grškim izvirnikom pri Küzmiču (1771) in glede na Lutrov nemški prevod pri Dalmatinu (1584). Ugotavljala sem, v kolikšni meri sta se prevajalca dosledno držala predloge, koliko sta od nje svobodno odstopala in s kakšnim namenom oz. učinkom. Besedje sem opazovala predvsem na semantično-pragmatični jezikovni ravni.

Na primeru realizacije večpomenske besede *glas* sem ugotovila, da se je Küzmič v vseh primerih razen enega odločil za enoten domač izraz *glas*, s čimer se je zavoljo poenotene norme (nemški kalk *šraj* se v celotnem *Nuovem Zákonu* uporabi le enkrat) odmaknil od izvirnika, Dalmatin pa je sledil nemškemu prevodu in dosledno prevajal s kalkom (*šraj*, *štima*), od predloge pa se je odmaknil pri besedi *Geschrei*, ki jo je prevedel na tri različne načine glede na različen kontekst. Ob tem je domač izraz *glas* rabil v ožjem pomenu (vest, govorica). Küzmičevo poenotenje kaže tudi na postopne premike v razvoju jezika skoraj dve stoletji za Dalmatinom.

Z vidika oblikovanja norme pri Küzmiču najdemo širjenje domačega besedišča z narečnimi prvinami (*hižni pokriv, punica*), vidno pa je odpravljanje nepotrebnih nemških kalkov, tistih, za katere obstoji domača ustreznica (*šraj, kričanje*), nekatere dvojnice in posamična redka besedna raba pa se v tedanji knjižnojezikovni prekmurski normi ni prijela (*svekrva, cvil*).

Skladnjo sem opazovala v okviru večbesednih retoričnih sredstev (tropov, figur), kot sta akumulacija in frazem. Na podlagi primera stavčnega frazema ugotavljam zanimivo razliko: kljub temu da ima frazem v izvirniku in nemškem prevodu stalno obliko, se pri Dalmatinu pojavijo različne variante (domač izraz/nemški kalk), pri Küzmiču pa je oblika poenotena. Lahko je to odraz doslednega prevajanja in težnje po normiranju jezika, primer pa le navaja na misel, da se je v dvestoletnem časovnem razmiku počasi oblikovalo tudi zavedanje o slogovnem učinku ustaljenih besednih zvez – kar pa bi potrdila šele analiza celotnega gradiva.

V Dalmatinovem in Küzmičevem prevodu sem našla še nekatera druga mesta, ki se z vidika jezikovne pragmatike zdijo posebej zanimiva. V enem primeru se Küzmič odmakne od izvirnega besedila z vpeljavo deikta (*tou je*), s katerim vpelje razlago besede; na mestu, kjer bi bilo lahko biblijsko sporočilo občutljivo, posledično pa za naslovnika težje sprejemljivo, se v nekaterih prevodih pojavi šibitev (Luter, po njem tudi Trubar in Dalmatin, ne pa tudi Küzmič); zadnji ilustrativni primer pa je Dalmatinov prevod »po duhu«, ki sicer doseže željeni ekspresivni učinek, a se zaradi slogovne okorelosti ni ohranil.

Na podlagi analiziranega gradiva ugotavljam, da sta oba slovenska prevajalca *Biblije*, Jurij Dalmatin in Števan Küzmič, v veliki meri prevajala dobesedno, pri čemer sta skušala poustvariti izviren biblijski slog. Sta si pa mestoma dovolila manjše odmike od prevajalskih predlog, kar se je zgodilo zaradi oblikovanja enotne (nadnarečne) jezikovne norme, ki bo temeljila na živi govorici, bo brez nepotrebnih kalkov in ljudem razumljiva, ali zaradi razlage posamezne leksike, večje živosti in ilustrativnosti biblijskega sporočila.

Literatura

Kozma AHAČIČ idr., 2011: *Besedje slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Vida BARAC-GRUM idr., 1984: *Rječnik hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.

Jurij DALMATIN, 1584: *Biblia, tu ie, vse Svetu pismu, Stariga inu Noviga testamenta*. Wittenberg: durch Hans Kraffts Erben.

Anton DOKLER, 2015: *Grško-slovenski slovar* [Elektronski vir] / popravki Matej Hriberšek [et al.]. Kamnik: Amebis; Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. <http://www.termiania.net/slovarji/6/grsko-slovenski-slovar>

Edward L. GREENSTEIN, 2020: *Essays on Biblical Method and Translation*. Providence: Brown Judaic Studies. <https://doi.org/10.2307/j.ctvzpv5k8>

Marko JESENŠEK, 2018: *Prekmurski jezik med knjižno normo in narečjem*. (Zora 129). Maribor: Univerzitetna založba Univerze.

Marko JESENŠEK, 2022 [2013]: *Poglavja iz zgodovine prekmurskega knjižnega jezika*. Maribor: Univerza v Mariboru, Univerzitetna založba.

Števan KÜZMIČ, 1771: *Nouvi zákon ali Testamentom goszpodna nasega Jezusa Krisztusa / zdaj oprvics z greskoga na sztári szlovenszki jezik obrnyeni po Stevan Küzmiczi Surdánsszkom F*. V Halli Saxonskoj.

Andreja LEGAN RAVNIKAR, 2012: Značilnosti sprejemanja besed iz nemščine v knjižno slovenščino 16. stoletja. *Jezikoslovni zapiski* 18/2, 131–148.

Martin LUTHER, 1535: *Biblia, das ist, die gantze Heilige Schrifft deudsch*. Wittenberg: Hans Lufft. <https://archive.org/details/lutherbibel1535>

Majda MERŠE, 2009: *Slovenski knjižni jezik 16. stoletja: razprave o oblikoslovju, besedotvorju, glasoslovju in pravopisu*. (Linguistica et philologica 23). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Vesna MIKOLIČ, 2020: *Izrazi moči slovenskega jezika*. Koper: Znanstveno-raziskovalno središče Koper, Annales ZRS; Ljubljana: Slovenska matica.

Vilko NOVAK, 2006: *Slovar stare knjižne prekmurščine*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Irena OREL, 2016: Bohorič, Dalmatin, Pleteršnik, Toporišič – trije spodnjeposavski velikani slovenskega jezika v očeh četrtega. V: *Toporišičeva obdobja* [na spletu]. Ljubljana. p. 387–394.

Martina OŽBOT, 2006: *Prevajalske strategije in vprašanje koherence ob slovenskih prevodih Machiavellijevega Vladarja*. Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije.

Maks PLETERŠNIK, 2014: *Slovensko-nemški slovar* [Elektronski vir]. Ljubljana: Založba ZRC, Znanstvenoraziskovalni center SAZU. <http://www.fran.si/136/maks-pletersnik-slovensko-nemskislovar>.

France ROZMAN, 1992: *Svetopisemske osnove*. Ljubljana: DZS.

Sveto pismo, 2006 = Sveto pismo stare in nove zaveze. Slovenski standardni prevod iz izvirnih jezikov. Študijska izdaja. Ljubljana: Svetopisemska družba Slovenije.

Jožica ŠKOFIC idr., 2011: *Slovenski lingvistični atlas 1*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

The New Testament in the original Greek. 1881. New York: Harper & brothers, Franklin Square. <https://ia600704.us.archive.org/7/items/newtestamentinor01west/newtestamenti-nor01west.pdf>

Primož TRUBAR, Fanika Krajnc-Vrečko, Jonatan Vinkler, Edvard Vrečko, 2010: *Ta celi novi testament 1582*.

SEMANTISCH-PRAGMATISCHE ASPEKTE DER ÜBERSETZUNG DES MATTHÄUSEVANGELIUMS VON DALMATIN UND KÜZMIČ

Zusammenfassung

Am Beispiel des Evangeliums *S. Matteusha Evangeli* (Novi Testament, 1584) des zentral-slowenischen Theologen Jurij Dalmatin und des *Evangyliom Szvétog Máta*j (Nouvi Zákon, 1771) des prekmurischen Pastors Števan Küzmič werden im Beitrag zwei protestantische Bibelübersetzungen verglichen. Obgleich Dalmatin sowohl das Griechische als auch das Hebräische kannte, erfolgte seine Übersetzung des Evangeliums anhand der deutschen Ausgabe von Luther; somit war Küzmič, der erste Bibelübersetzer in die slowenische prekmurische Sprache auch der erste slowenische Bibelübersetzer aus dem Griechischen. Die Bibelübersetzungen aus dem 16. Jahrhundert waren ihm zwar bekannt, man vermutet aber, dass er sich bei der Arbeit stellenweise auch auf die Übersetzung Dalmatins stützte. Im vorliegenden Beitrag werden am ausgewählten Sprachmaterial semantische und pragmatische Aspekte der Lexik näher betrachtet. Im Rahmen der semantischen Analyse interessieren semantisch differenzierende Ausdrücke, z. B. der Gebrauch von Dubletten bei einzelnen Übersetzern, und zwar mit Hinsicht auf die zeitgenössische literarische Sprachtradition; dabei stützt man sich auf die Wörterbücher *Besedje slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja* (2011, 2014) und *Slovar stare knjižne prekmurščine* (2006, 2014). Parallel zu Übersetzungsvorlagen (Deutsch oder Griechisch) wird die übersetzerische Konsequenz auf der einen und die übersetzerische Freiheit auf der anderen Seite ermittelt. Die Letztere ist im Zusammenhang mit der Wirkung des Textes in der jeweiligen Sprache zu betrachten. Aus sprachpragmatischer Sicht wird schließlich beobachtet, wie unterschiedliche sprachliche Mittel die Bedeutung des Versprochenen verändern können, indem sie die Semantik verstärken oder abschwächen und gleichzeitig auf die Einstellung des Autors zum Versprochenen bzw. Adressaten hinweisen (Mikolič 2020).